

TOHUM TOPLAYAN KADINLAR SÖYLEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: KADIN KOOPERATİFİNDE TOHUM TOPLAMAYI REDDEDEN KADINLAR VE KAMU KURUMLARININ KADINLARA YAKLAŞIMI

Bengü Kurtege Sefer¹

Öz

Tohum toplayan kadınlar söylemi, özcü bir yaklaşımla kadınların doğaya yakın oldukları için tohum topladıklarını ileri sürmektedir. Kadınların doğal kaynaklara erişimi, doğal kaynakları kullanımı ve bu kaynaklara ilişkin ekolojik bilgisini makro politikalar ve üretim ve yeniden üretim ilişkileri kapsamında değerlendirerek bu söyleme karşı kadın-doğa arasındaki bağlamsal ve değişken ilişkileri açıklamak mümkündür. Bu makalede, 2017 yılında İstanbul'da bir kadın kooperatifinin ortakları tarafından yerli çiçek tohumları toplanmasını ve kurulan serada bu tohumların fideye dönüştürülmesini hedefleyen devlet destekli projenin neden başarısız olduğu incelenmektedir. Bu soruya cevap aramak için kadın kooperatifi ortak ve yöneticisi ve kamu kurumu çalışanları ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerin içerik analizi yapılmıştır. Tohum toplamayı reddeden kadınların kararlarını etkileyen makro tohum politikaları, ilgili bakanlık yetkililerinin yaklaşımları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bir arada değerlendirilmiştir. İlk olarak son yıllarda yerli tohumların ilgili bakanlık birimlerince toplanması, üretimi ve kooperatif marketlerde satışını destekleyen makro politikalara uygun olarak söz konusu proje kapsamında devlet desteği ile ithal tohumlar yerine yerli tohumların toplanması ve kent peyzajında kullanılmak üzere bu tohumların fideye dönüştürülmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak, bakanlık yetkilileri, bu projenin kadınlara istihdam olanağı yaratmak ve kadınların ekonomik güçlenmesini sağlamak amacıyla hazırlandığını ileri sürmüşlerdir. Ancak kadınlar için bu proje, yerli tohumların metalaşması ve ucuz kadın emeği sömürüsüne dayalı fide üretimi ile kentsel peyzajın üretim maliyetlerinin düşürülmesi anlamına gelmiştir. Kadınlar düşük gündelik ücreti kabul etmeyerek ve tohumların müşterek kullanımını savunarak kadın ve tohum arasında iktisadi rasyonaliteye dayalı ilişki biçiminin tek ilişki biçimi olmadığını göstermişlerdir. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve beklentiler kadınların projeye katılmama kararlarını etkilemiştir. Bu iş bölümü içerisinde ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu olan kadınlar için tohum toplama ve serada çalışma ekstra iş yükü anlamına geldiği için projede yer almak istememişlerdir. Ayrıca erkek egemen ideolojinin parçası olarak eşleri kadınların evden uzak yerlerde tohum toplamalarına izin vermemişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Tohum toplayan kadınlar söylemi, kadın-doğa ilişkisi, kadın kooperatifleri, proje.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, bengu.kurtegesefer@nisantasi.edu.tr, ORCID:0000-0002-0539-8375

RE-THINKING THE DISCOURSE ON WOMEN COLLECTING SEEDS: WOMEN WHO REFUSE TO ENGAGE IN SEED COLLECTION IN A WOMEN'S COOPERATIVE AND THE APPROACH OF PUBLIC INSTITUTIONS TO WOMEN

Abstract

The discourse on women gathering seeds is based on an essentialist assumption: since women are close to nature, they naturally collect seeds. Against this assumption, it is possible to explain multiple and contingent relations between women and nature by evaluating women's access to and control over natural resources and their ecological knowledge in connection with (re)productive relations and macro-politics. This article elaborates on why a state-led project that targeted seed gathering and seedling cultivation in a greenhouse by members of a women's cooperative in İstanbul in 2017 failed. Semi-structured in-depth interviews conducted with a member and a manager of the cooperative and public officials were analyzed. In this analysis, gender relations, different perspectives of public officials, and macro-politics affecting the women's participation in the project were assessed together. The project aimed to gather and plant native seeds instead of imported seeds in the context of urban landscaping. It was compatible with macro-level seed politics that have encouraged collection and cultivation by state ministries and the sale of native seeds in state-sponsored cooperative markets. In addition, from the perspective of public officials, this project would have created a new income-generating activity for women and empowered them economically. However, for women, this project meant the commodification of native seeds and the exploitation of cheap female labor power to reduce the costs of urban landscaping. These women, who defended common uses of seeds and rejected low daily payment rates, highlighted an alternative type of relationship between nature and women rather than focusing on the economic rationale. Furthermore, gendered expectations and the division of labor had impacts on women's decisions. Since these women were responsible for household chores and childcare, they considered seed gathering and employment in the greenhouse as extra work. Furthermore, in accordance with patriarchal ideology, their husbands did not allow them to travel to gather seeds in remote places.

Keywords: Discourse on women gathering seeds, women-nature relations, women's cooperatives, project.

GİRİŞ

Literatüre baktığımızda kadınların doğurganlığıyla ve doğaya yakınlığı ile kadınların tohum toplama ve saklamayı da kapsayan ekolojik bilgiye sahip olmaları arasında doğrudan bağıntı kurulduğunu görüyoruz. Kadınların doğayla kurdukları farklı ilişki özcü bir yaklaşımla ele alınmakta ve bu ilişki hâkim toplumsal cinsiyet düzeni içinde değerlendirilmemektedir (Shiva, 1995). Dünyada sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmeye yönelik hazırlanmış OECD raporunda da özcü bir yaklaşımla kadınların doğaları gereği doğal kaynakları savundukları, korudukları, karbon ayak izlerinin daha az olduğu ve bu yüzden iklim değişikliği ve biyo-çeşitliliği korumada önemli aktörler olarak ele alınmaları gerektiği ve kadınlara özgü politikaların tasarlanması gerektiği belirtilmiştir (OECD, 2008). Sürdürülebilir kalkınmayı sadece teknik bir süreç olarak ele alan ve kadınları “sürdürülebilir kalkınma kurtarıcıları” olarak gören bu yaklaşıma göre ekolojik bilgiye sahip olan kadınların teknolojiye, toprağa, tohuma vs. erişimini sağlamak, tarımda üretimi ve verimliliği arttıracaktır (Leach, Metha ve Prabhakaran, 2016, s.4). Bu teknosentrik yaklaşıma dayanan kalkınma projeleri kadınları homojen bir grup olarak ele almakta ve bu projelerle kadınlara tohum gibi tarımsal girdiler temin edildiğinde üretimde verimliliğin artacağı ve doğal kaynakların daha iyi yönetilip kullanılacağı farz edilmektedir (Jackson, 1993). Kadınları ve doğayı sömürüye maruz kalmış kurbanlar olarak ele alan bu projeler kadınların doğaları gereği kaynakları daha iyi yönettikleri ve kullandıkları var sayımına dayanmaktadır.

Benzer bir yaklaşımla antropolog Carol Delaney (2018) bir Orta Anadolu köyünde kadın-erkek arasındaki iş bölümünü yorumlamaktadır. Delaney’e göre erkek rahme tohumu bırakarak yaratan kişiye, kadın tohumu saklayarak soyun devamlılığını sağlayan tarladır. “Köylüler kadın ve erkeğin bu süreçteki farklı rollerini tohum ve tarla sözcükleriyle nitelendirirler. Erkeğin tohum ektiği ve kadının da tıpkı bir tarla gibi ekildiği söylenir...” “Tohumdan çocuk gelir,” “Erkekten çocuk gelir”. “...Erkekler çocuğun özünü taşıyan tohum verirler. Kadın yalnızca fetüsü besleyecek bir ortam sağlar” (2018, s. 49, 52). Dolayısıyla kadınlar doğaya yakın oldukları ve doğurgan oldukları için tohum saklarlar ve toplarlar. Ortak bir öze sahip olan kadınlar tıpkı doğa gibi, toprak gibi yönetilmelidir ve erkek soyunun devamını sağlamalıdır. Bu iş bölümü içerisinde kadının emeği erkeğinki kadar değerli değildir. Kadınlara yüklenen bakım emeği doğanın uzantısı olarak algılanmaktadır. Emet Değirmenci’nin (2021, s. 284; 2020) yerinde tespitiyle bu anlayış kadına tecavüzü ve kadın bedeni ve emeği üzerindeki şiddet ve kontrolü de meşrulaştırmaktadır.

Kadınların doğaya yakınlıkları ve doğurganlıkları ile sahip oldukları ekolojik bilgi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayan bu yaklaşım, kadınları homojen bir grup olarak ele almakta ve kadın deneyimlerini tektipleştirmektedir. Gamze Göker kadınları “ekosistemdeki melek” olarak gören bu yaklaşımı eleştirmekte ve bu konuda okuyucularını uyarmaktadır: “Kadınlar ne diğer kadınları ille de kız kardeşleri olarak, ne de yeryüzünü ille de bir ana olarak görürler; ...kadın olmanın otomatik bir biçimde ekolojik bilinç sahibi olmanın, doğaya ve başkalarına zarar vermemenin garantisi olduğunu zannederek büyük bir hayal kırıklığına uğruruz” (2019, s. 108). Yani kadınların ortak bir öze sahip oldukları için tohum topladıklarını ileri sürdüğümüzde ve kadınları homojen bir grup olarak ele aldığımızda tohum toplamayan kadınların kararlarını ve kadınların bu kararları üzerinde etkili olan yapısal sorunları açıklayamayız. Bürge Arıbal’ın (2020, s. 188) 2019 yılı tohum takas şenliklerinde yapılan röportajları değerlendirdiği makalesinde işaret ettiği gibi bu ekolojik bilgiye hiç sahip olmayan şehirli kadınların veya köyden göç ettiği için bu bilgisini farklı kuşaklara aktaramayan kadınların tohum ve doğa ile olan ilişkisi bu özcü yaklaşım ile açıklanamaz.

Benzer bir perspektifle HES’lere karşı mücadele eden kadınların doğa savunucuları olarak görülmesi eleştirilmektedir. Doğanın yeniden yapılanmasını, suyun metalaşma sürecini, kaynak erişimi ve yönetimini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz eden çalışmalarda kadınların HES direnişine

katılma (ma)sının nasıl açıklanacağı sorusu cevaplandırılmıştır (Büke ve Eren, 2016; Yavuz ve Şendeniz, 2013; Işıl ve Aslan, 2014). Özlem Işıl ve Özlem Aslan tıpkı tohum toplayan kadın gibi HES eylemlerine katılan Karadenizli kadının da farklılık ve deneyimlerini eriten kolektif doğa savunucusu kadın imajını şöyle eleştirmektedirler:

Karadenizli kadınların kendiliğinden bir doğa savunucusu olarak resmedilmesi, doğayı ne zaman savun(a)madığı sorusunu sormayı engelleyebiliyor. .... Çünkü Karadeniz’de direnen kadınlar kadar direnmeyen kadınlar da var ve bu kadınların direnememe hikayeleri de kırsal dönüşümü anlamak için bir o kadar önemli (2014, s. 42).

Hanenin sınıfsal konumu, tarım veya tarım dışı geçinme stratejileri gibi ekonomik koşullar, kadınların eylemlere katılma kararlarını ve yoksulluk ve güvencesizlik karşısında erkeklerin şirketlerin sundukları ücretli iş tekliflerini kabul edip etmediklerini belirlemektedir. Ayrıca yoksullaşma sonucu kırdan artan iş kaynaklı göç, tarımsal üretimin kadınlaşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla yazarlar için belirli bir sınıfa mensup, tarımsal üretimden ve hayvanların bakımından sorumlu kırsal kadınların suya olan yaklaşımının erkeklerin yaklaşımından farklı olmasının nedeni doğaya yakınlıkları değil, yapısal sorunlardır. Bu yüzden HES karşıtı eylemlere katılan kadınların deneyimleri, sınıfsal konuları ve ekonomik koşulları hesaba katarak yorumlanmalıdır.

Ayrıca özcü yaklaşım, kadınların tohum toplama ve saklamaya dair bilgilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerki ile olan ilişkisini de görmezden gelmektedir. Oysa tohum erkekliği temsil ettiği için ataerki kültürün aktarımında ve yeniden üretiminde çok önemli bir işleve sahiptir. Dünyada ve Türkiye’de kadın tohum ilişkisinin doğallığını sorgulayan çalışmalara baktığımızda tohum saklama ve toplama görevleri ile toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü arasında bağıntı kurulduğunu ve bu görevlerin kadınların bakım emeği ile ilişkilendirildiğini görüyoruz (Oakley ve Momsen, 2007; Puskur, 2021; Sahoo ve diğerleri, 2018). Kadınlar tohumları seçme, kurutma, ilaçlama, saklama kabı seçme gibi bilgilere sahiptirler ve uygun tohumlardan yiyecek hazırlama, toplanan yiyecekleri konserve, turşu vs. yaparak muhafaza etme işlerinden sorumludurlar. Ancak bu işleri yapma nedenleri doğaya yakınlıkları değil, belirli ataerki toplumsal cinsiyet düzeni içinde sosyalleşmiş olmalarıdır (Arıbal, 2020, s. 179). Yeniden üretim emeğinin parçası olarak evdeki yiyeceğin devamlılığını sağlamak kadının görevidir. Toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı olarak erkekler tohumların metalaşmasını ve ticarileşmesini savunurken, kadınlar tohumları evin gıda ihtiyacını karşılamak için müşterek olarak kullanmaktadırlar (Çelik, 2013, s. 76).

Son olarak özcü yaklaşım tohum toplama ve işleme pratiklerinin kadının ekonomik ve sosyal güçlenmesi üzerindeki etkisini açıklamakta yetersizdir. Bu konudaki güncel çalışmalara baktığımızda ise tohum toplama ve elde edilen hammaddelerin işlenmesi ile kadının üretim ilişkileri içindeki yerinin değişebildiğini görüyoruz. Örneğin, Füsün Ertuğ (2003, s. 187) İç Anadolu’nun Kızılkaya köyünde kadınların gruplar halinde köy içinde topladıkları yabancı bitkileri ve diğer ürünleri yerel pazarlarda satarken sahip oldukları bilgiyi paylaşarak sosyalleştiklerini ve kendi paralarını kazandıklarını anlatmıştır. Benzer şekilde Derya Nizam ve Zafer Yenal (2020) Seferihisar Gödençe köyünde pazarlarda yerli buğdaydan üretilmiş unlu mamul satışı yapan köylü kadınların ekonomik olarak özgürleştiklerini anlatmaktadırlar. Belediye desteği ile üretilen yerli Karakılıç buğdayını una çeviren Doğanbey Tarımsal Kalkınma Kooperatifi unu ekmek ve makarna yapımı için köylülere uygun fiyattan satmakta ve bu undan üretilen ürünler pazarlarda köylü kadınlar tarafından satılmaktadır. Böylelikle kadınlar hem kendi gelirlerini elde etmekte hem de ev dışında sosyalleşme imkânı bulmaktadırlar.

Yukarıda ele alınan çalışmalarda kadınların tohum toplamalarını doğaya yakınlıkları ile açıklayan özcü yaklaşım eleştirilmektedir. Tohum toplayan kadınlar söylemine göre kadınlar ortak bir öze sahip doğurgan varlıklar oldukları için doğaya yakındırlar ve tohum toplarlar. Kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümünü baz alarak açıklayan alternatif yaklaşım ise kadınların sahip oldukları ekolojik bilgi ve doğayı korumaya yönelik eylemlerini bu iş bölümünde kadınlara yüklenen bakım emeği ve yeniden üretim ile ilgili görevleri ile açıklamaktadır. Bu yaklaşıma dayanan çalışmalar kadını doğa koruyucusu olarak konumlayan ve kadınları ortak bir öze sahip homojen bir grup olarak ele alan özcü yaklaşıma karşı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı iş bölümünün önemini göstererek literatüre önemli bir katkı sunmuşlardır. Ancak patriyarkal iş bölümü içerisinde kadın bakım emeğinin değersizleştirilmesi, ötekileştirilmesi ve ikincilleştirilmesi savını kullanarak kadınların neden tohum topladıklarını açıklayan bu yaklaşım ataerkiyi statik ve tarih dışı bir toplumsal yapı olarak ele almaktadır. Bu çalışmalarda bu yapının değişkenliği ve üretim ilişkileriyle olan bağı göz ardı edilmektedir. Tohum toplama ve işlemenin kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesine yol açtığını savunan sayılı çalışma ise tohum toplama ile kadınların üretim ilişkileri içinde değişen konumları açıklayarak literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Ancak bu çalışmalarda da ekonomik ve sosyal güçlenmeyle sonuçlanan süreçlerle kadınların bakım emeği arasındaki ilişki, hane içi güç ilişkileri ve mücadeleler göz ardı edilmektedir.

Sonuç olarak bu her iki alternatif yaklaşım da kadınla doğal kaynak yönetimi ve kullanımı arasındaki tarihsel, bağlamsal ve değişken ilişkileri anlamlandırmamız için yetersizdir çünkü mevcut literatürde yeniden üretim ve üretim ilişkileri birbiriyle ilişkilendirilmeden ele alınmaktadır. Ancak kadın emeği üzerinde etkili olan ekonomik faktörleri, makro politikaları ve ataerki ilişkileri bir arada değerlendirirsek kadın-doğa ilişkisinin karmaşıklığını anlamlandırabiliriz. Makro tohum politikaları, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri ve kapitalist üretim ilişkileri kadınların doğal kaynak yönetimi ve kullanımının imkân ve sınırlılıklarını belirleyen etkenlerdir.

2017 yılında İstanbul'da bir kadın kooperatifinin ortaklarına ithal edilen bitki tohumlarının yerlilerini toplatarak, tohumların devlet desteğiyle kurulan serada üretilip fideye dönüştürülmesini ve fidelerin belediye tarafından kent peyzajında kullanılmasını ön gören proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu makalede, neden kadınların tohum toplamayı reddettiğine odaklanılacak ve bu reddedişin ardında yatan sebepler toplumsal yeniden üretim emeği, kapitalist üretim ilişkileri, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kamu kurumlarının kadınlara politik yaklaşımı ekseninde irdelenecektir. Bu makalede tohum toplamayan kadınların emeğinin üretim ve yeniden üretim ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi, konunun ekonomik, politik ve toplumsal boyutlarına ışık tutacaktır. Böylelikle mevcut çalışmaların ötesine geçilerek makro tohum politikalarının, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, bu ilişkilere dayalı iş bölümünün ve ekonomik koşulların kooperatif ortağı kadınların aldıkları tohum toplamama kararı üzerindeki etkileri gösterilecektir.

1. METODOLOJİ

Bu makale Eylül 2019-Eylül 2020 tarihleri arasında Koç Üniversitesi Tohumlama Araştırma Fonu kapsamında yürütülen "Kırsal Kesim Kadınlarının Güçlendirilmesi ve Kadın Kooperatiflerini Yeniden Düşünmek" başlıklı proje için 43 kişi ile yaptığım yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatların içerik analizine dayanmaktadır. Tarım alanında kadın kooperatifleşmesini inceleyen araştırmada makro politikalara, kadın kooperatifleri ile ilgili kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasındaki mezo düzeydeki ilişkilere ve kadınların deneyimlerine odaklanılmıştır. Örneklem seçim sürecinde öncelikle 2019 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren Kadın Kooperatiflerinin listesi Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan talep edilmiştir. Bakanlıkların gönderdikleri listeler üzerinde çalışılarak kadın kooperatifleri faaliyet alanlarına göre tasniflenmiştir. Tarım alanında faaliyet gösteren 109 aktif kadın

kooperatifinin hangi sektörlerde faaliyet gösterdiği belirlenmiş ve her bölgeden birer kadın kooperatifi rastgele seçilmiştir. Gaziantep, Malatya, İstanbul, İzmir, Düzce, Antalya ve Ankara illerinden seçilen kooperatiflerin seracılık, tarımsal üretim ve gıda, süs bitkisi yetiştiriciliği ve tek ürün tarımı gibi farklı alt-sektörlerde faaliyet göstermesine dikkat edilmiştir.

Bu çalışmada meslektaş değerlendirmeleri, veri çeşitliliği, araştırmacı ve görüşmecilere arasındaki diyaloga dayalı hiyerarşik olmayan ilişki ve öz farkındalık teknikleri bulguların gerçek deneyimlerin karmaşıklığını yansıtacak şekilde yorumlanmasını sağlamıştır. Toplumsal cinsiyet ve kadın kooperatifleri konularında akademik çalışmalar yürüten meslektaşların değerlendirmeleri, mülakatlarla aktarılan kooperatifleşme deneyimlerinin doğru şekilde yorumlanması için faydalı olmuştur. Ayrıca farklı gruplardan söz konusu projenin içeriği ve yürütülmesi süreçlerine ilişkin bilgi toplanması, makalede yapılan yorumların farklı kaynaklardan doğrulanmasını sağlamıştır. Veri çeşitlendirme tekniği ile ilgili bakanlıkların ve kooperatif ortak ve yöneticilerinin projeyi yürütürken karşılaştıkları sorun ve deneyimlerin çok boyutluluğunun gösterilmesi mümkün olmuştur.

Ayrıca araştırmacı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kırsal kesim kadınlarının çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin yürütülen akademik çalışmalar, yorum ve analizlerin kapsamlı bir şekilde sunulmasını sağlamıştır. Feminist kadın bir akademisyen olma, tohum toplayan kadınlara ilişkin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine duyarlı sorular ve hipotezler geliştirmeyi sağlamıştır ve bulguların nasıl yorumlandığını etkilemiştir. Kadın akademisyen olmak, bakanlık çalışanlarının ve kooperatif ortak ve yöneticilerinin araştırmacıyı nasıl konumlandıklarını ve ne anlattıklarını da etkilemiştir. Bu noktada görüşmecilerin kendi rızaları ile mülakatlara katılma ve istedikleri zaman çekilme haklarına dair bir rıza formu hazırlanmıştır. Projenin konu ve amacının katılımcılara açıklandığı bu form her görüşmeciye imzalatılmış, ses kaydı için izin alınmış ve kişisel bilgilerinin yapılan akademik çalışmalarda anonim tutulacağı belirtilmiştir. Böylelikle araştırmacı ile katılımcı arasında güven ve iş birliği geliştirilmiş ve araştırmanın güvenilirliği artırılmıştır. İlâveten kooperatif ortaklarına ve ilgili kamu kuruluşlarındaki çalışanlara kartopu tekniği ile erişilmesi, katılımcıların gönüllülük ilkesine dayalı olarak araştırmaya katılmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla elde edilen bulgular zamansız ve mekânsız her kadın kooperatifine uyarlanabilir genel geçer bulgular değildir. Belirli bir bağlamda araştırmacı ile görüşmecilerin birbirlerini karşı olarak nasıl konumladıklarına bağlı olarak ortaya çıkan bilginin yorumuna dayalı bir anlatıdır. Ancak mülakat soruları hazırlanırken ve mülakatlar analiz edilirken literatürde kadın kooperatifleri ve tohum toplayan kadınlara ilişkin mevcut çalışmalar göz önünde tutulduğu için bulguların bu konudaki yeni araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

Bu makalede, örnekleme oluşturan kooperatifler arasında tohum toplayan kadınlar söylemini eleştirel bir şekilde ele almamızı mümkün kılan seracılık alanında faaliyet gösteren Sarıyer'deki kadın kooperatifine ve bu kooperatifle İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ortaklığında yürütülen projeye odaklanılacaktır. Makale içinde kamu kurumlarının tohum toplayan kadınlara yaklaşımını analiz ederken politik belgelere ve İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şubesi Kooperatifçilik Birimi, İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Tarımsal Veriler Şube Müdürlüğü çalışanları, projeyi yürüten Atatürk Bahçe Kültürleri Merkezi Araştırma Enstitüsü'nde görevli ziraat yüksek mühendisi ile yapılan mülakatlara göndermeler yapılacaktır. Ayrıca Sarıyer'deki kadın kooperatifi ortak ve yöneticisi ile yapılan görüşmeler projenin neden başarısız olduğunu anlamlandırmamız ve tohum toplamama kararı alınmasında etkili olan politik yaklaşımı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini açıklamak için kullanılacaktır. Diğer kooperatiflerle yapılan görüşmeler de makale içerisinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadın emeği üzerindeki etkilerini açıklamak için kullanılacaktır. Bu mülakatların içeriği analiz edilirken çalışmanın bulguları mevcut literatürdeki tohum toplayan kadınlarla ilgili çalışmalarla ilişkilendirilmiştir. Böylelikle bulguların yeni çalışmalarla tekrarlanması veya

geliştirilmesi hedeflenmiştir. Öncelikle projenin hedefleri Türkiye’de tohum politikalarıyla bağlantılı olarak değerlendirilecektir.

2. PROJE TANIMI VE TOHUM POLİİTKALARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

İstanbul İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü tarafından uygulanmış eğitim ve yayım projelerinden birisi 02.01.2017- 31.12.2018 tarihleri arasında İstanbul ili Sarıyer ilçesinde yürütülmüş Kadın Çiftçiler Tarımsal Yayım Projesi’dir. 30.000 TL yatırım bütçesine sahip bu proje kapsamında Yalova Atatürk Bahçe Kùltürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Kooperatifçilik Birimleri ve Sarıyer ilçesinde faaliyet gösteren kadın kooperatifi iş birliği ile “genetik kaynaklarımızın ekonomik faydaya dönüştürülmesi” hedeflenmiştir. Müdürlük tarafından yayımlanmış proje bilgi formunda proje hedefleri şöyle tanımlanmıştır:

Peyzaj alanlarında kullanılan çeşitlerin birbirini tekrarlaması ve sürekli belli başlı türler üzerinde üretimin devam etmesi nedeniyle, görsel etki bakımından farklılık yaratan yeni çeşitlerin kullanılmasını teşvik etmek, floramızda hali hazırda bulunan fakat tanımlanamadığı için üretimi bilinmeyen bu nedenle de ithal yoluna gidilen doğal bitkilerimizi sektöre kazandırmak en önemli amaçlarımızdan birisidir. Ekolojik sistemimize uyumlu ve ithal bitkilere göre; kısıtlı bakım şartlarında daha iyi yetişebilen bitkilerin ülkemiz topraklarında var olma avantajını projeye dönüştürmek istedik. Yabancı orijinli bitkiler yerine doğal bitkilerin kullanımını sağlayarak döviz kaybının azaltılması proje amaçlarımızdan bir diğeridir (İstanbul İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2018).

İthal bitkiler yerine yerli tohum kullanımını teşvik eden proje kapsamında öncelikle çalışılacak türlere ilişkin 20 kooperatif ortağına eğitim programları düzenlenmiştir. Nisan-Haziran ayları arasında Sarıyer Gümüşdere Köyü’nde sera kurulacak yer tespit edilmiş ve 320 metrekare iki çatılı sera kurulumu için gerekli malzemeler alınarak kooperatife teslim edilmiştir. 2017 yılında Sarıyer çevresindeki doğal ortamdan çiçek tohumları toplanmış, toplanan tohumlar aşındırma yöntemi uygulanarak çimlendirilmiş, çimlenen fidelerin saksı ve torbalara aktarımından sonra serada 5-6 ay büyütülmesi ve akabinde satışa sunulması planlanmıştır.

Projenin yukarıda bahsedilen hedeflerini 2017 yılından beri Türkiye’nin tohum politikalarındaki dönüşümlerle bağdaştırmak mümkündür. Yerel tohum üretimini yasaklayan ve çiftçiyi ithal tohuma bağımlı hale getiren politikaların aksine son yıllarda yerli tohumların devlet eliyle toplanmasını, tescillenmesini, çoğaltılmasını ve satışını ön gören bir siyaset anlayışı izlenmektedir. Bu makale kapsamında ele alınan projede de benzer bir politik yaklaşımla ithal tohumların yerine yerel tohumların üretimine dayalı İstanbul kent peyzajı oluşturulması hedeflenmiştir.

03.09.2019 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Yerel Çeşitlerin Kayıt Altına Alınması, Üretilmesi ve Pazarlanmasına Dair Yönetmelik yerel tohumların kayıt altına alınması, çoğaltılması, pazarlanması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili hedefleri belirlemektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Bu yönetmeliğe göre yerli tohumun tescili için öncelikle bu tohumu elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişiler ellerindeki yerel tohumluk örneklerini il veya ilçe müdürlüklerine veya araştırma enstitülerine teslim ederler. Elektronik veri giriş sistemine ön başvuru kabul edildikten sonra tohumlar Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) tarafından ilgili araştırma enstitüsüne gönderilir. Çeşitli işlem ve gözlemlere tabi tutulan yerel tohumluklar burada tescillenir ve çoğaltılır. Kayıt altına alınan tohumlar bölgedeki Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ve Bitkisel Ürünler Genel Müdürlüğü’ne (BÜGEM) bağlı işletmelerde çoğaltılır ve kooperatif marketlerde satışa sunulur. Yerel kabak tohumunun üretilip pazarlandığı Bursa Karacabey Tarım İşletmesi, fasulye ve barbunya

tohumlarının üretildiği Eskişehir Anadolu Tarım İşletmesi, yerli tohumdan üretilmiş biber, patlıcan, karpuz ve kavunun üretildiği Ankara Polatlı Tarım İşletmesi yerli tohum üretim ve pazarlama süreçlerinde isimleri ön plana çıkan işletmelere örnek verilebilir.

Devletin 2017 yılından beri düzenlediği Mirasımız Yerel Tohum, Ata Tohum Projesi gibi projelerle savunulan yerli tohumlara yönelik korumacı politikalar, küresel gıda krizi karşısında tarım ve gıda üretimi konusunda kendine yeterli milli ekonomi yaratma projesinin parçasıdır. Projeyi yakından takip eden Emine Erdoğan projenin açılış konuşmasında bu görüşü açıkça şöyle dile getirmiştir:

Gelecekte kendi tarımını yapamayan ülkeler dünyanın açlık noktaları olmaya mahkûm olacaklar. Savaşlar, iklim krizi, kıtlık ve doğal afetler gibi dünyanın yaşadığı buhranlar karşısında varlıklarını en iyi koruyabilen ülkeler, tarımda bağımsızlığa kavuşmuş ülkeler olacak. Yani tohum demek, bir anlamda yaşam sigortası demektir. O yüzden tarımı çok daha geniş anlamıyla düşünmek ve ele almak zorundayız. Ata Tohumu Projesi, tarımı millî bağımsızlığımızın anahtarı olarak gördüğümüzün de ifadesidir. Ülkemizin potansiyelinde dünyanın en önde gelen tohum üreticisi olmak var. Umudum odur ki kısa bir zamanda Türkiye'de inşallah yerli üretimden başka bir şey görmeyeceğiz (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022b).

Emine Erdoğan'ın dile getirdiği gibi devlet, küresel gıda krizi ile baş etmek için yerli tohumların muhafaza edilmesi, çoğaltılması ve pazarlanması konusunda aktif rol üstlenmektedir. Projenin ilk ayağı olarak 31 Mart 2017'de İzmir'de 1.Yerel Tohum Buluşmaları düzenlenmiştir. Daha sonra 25 Mayıs 2017'de Samsun'da ve 25 Nisan 2018'de Şanlıurfa'da tohum buluşmaları gerçekleştirilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022d). Proje kapsamında ilgili bakanlık tarafından kurulan ekipler Kahramanmaraş, Adana, Gaziantep, Eskişehir, Bilecik, Kütahya ve Bursa illerinde köyleri dolaşarak, köylüden ve çiftçiden yerel tohumlar toplayarak, çoğaltım ve tanıma işlemleri için bakanlığın ilgili kurumları BÜGEM, TAGEM ve TİGEM'e iletmislerdir. 2019 yılı sonunda proje kapsamında toplanan farklı türde tohumların sayısı 1131'e ulaşmıştır ve 2020 yılı sonunda 42 çeşidin daha tescillenmesi hedeflenmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022c). Ata tohumlardan elde edilen 60 ton ürün 11 mağazada satışa sunulmuştur.

Bu milliyetçi yaklaşımı ve tohum politikalarını Türkiye'de devletin yerli tohum üretimini tamamen yasakladığı, ithal tohum kullanımını ve özel şirketleri desteklediği, kökeni 1980'li yıllara dayanan neoliberal tohum politikaları ışığında değerlendirmek faydalı olacaktır. Bu dönemde Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin tarımda yeniden yapılanmayı ve özelleşmeyi savunan liberalleşme politikalarına uygun olarak devletin üreticiye verdiği taban fiyatı uygulaması, sübvansiyon ve kredi gibi destekler ortadan kalkmış, küçük çiftçi arasında mülksüzleşme ve yoksullaşma artmış ve çiftçi tarımsal girdi temini için piyasaya bağımlı hale gelmiştir (Öztürk, 2012; Gürel, 2015; İlkkaracan ve Tunalı, 2010). Sonuçta geçimlik üretim yapan çiftçi sayısı azalmış ve çiftçi turizm, inşaat gibi farklı sektörlere geçerek (Keyder ve Yenal, 2014) veya sözleşmeli işçilik, mevsimlik işçilik yaparak geçimini sürdürebilir hale gelmiştir (Pelek, 2020; Kavak, 2016).

Bu neoliberal politik yaklaşıma uygun olarak Avrupa Birliği uyum programı kapsamında 2006 yılında yürürlüğe giren 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu sertifikalı tohumların alınmasını şart koşmuş ve sertifikasız yerel tohumların alımını ve satımını yasaklamıştır. Bu kanun kapsamında devlet maddi desteği sadece sertifikalı tohum eken çiftçiye vermeye başlamıştır (Yıldırım, 2018). Böylelikle kendi tohumlarını üreten çiftçiye verilen devlet desteği kesilmiş ve çiftçi yerel tohumunu satamaz hale getirilmiştir. Devletin 2022 yılı için uyguladığı tarımsal destek miktarlarına baktığımızda devlet desteğinin hala sertifikalı tohum üreten çiftçiye sunulduğunu görüyoruz. Bu yıl Çiftçi Kayıt Sistemi'ne kayıtlı olarak yurt içinde sertifikalı tohum üreten çiftçilere tohumun türüne göre kilogram başına 0,1-5

TL arasında yurt içi sertifikalı tohum üretim desteği ödemesi yapılması planlanmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022a).

Ayrıca bu yasa, tohum piyasasında özelleşmeyi ve ithalatı destekleyen diğer kanunlarla birlikte değerlendirildiğinde, yasanın tarımda özel şirketlerin kontrol ve denetimini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Tohum fiyatlarının özel sektöre bırakılmasını sağlayan yasa (1983), tohum ithalatı yapan özel şirketlere sübvansiyon ve düşük faizli kredi sağlayan yasa (1985), ve ithal tohumlar için vergi muafiyeti sağlayan yasa (1988) tohum sektöründe özelleşmeyi desteklemiştir. Tohumculuk Kanunu da bu kanunlara paralel şekilde ithal tohum kullanımını ve özel şirketlerden tarafından sertifikalandırılmış tohumların üretimini destekleyerek küçük üreticiyi piyasaya bağımlı hale getirmiştir. Nizam ve Yenâl'in belirttiği gibi özel şirketler 1995 yılında tohumların %3'ünü üretirken, bu oran 2006'da %20'ye, 2017'de ise %67'ye çıkmıştır (2020, s. 8). Ata Tohum Vakfı kurucusu Cem Seymen'in belirttiği gibi gıda ithalatında endüstriyelmiş tohum kullanımını, bu tohumun üretimi için fiyatı dövizle bağlı gübre, ilaç gibi tarımsal girdilerin kullanımını şart koşan ve özel şirketlerin tohum üretim ve satışında hegemonya sahibi olduğu tarım sektörü, küçük çiftçinin varlığını tehlikeye sokmaktadır (Soner, 2022).

2017 yılından beri uygulanmakta olan milliyetçi tohum politikaları, yerli tohum üretimini destekler gibi gözükse de bu politikaların küçük çiftçinin üretim koşullarını nasıl etkilediği araştırılmalıdır. Devlet yerel tohumların toplanması, kamuya ait tarım işletmelerinde üretilmesi ve ürünlerin kooperatif marketlerde satışı konusunda daha aktif rol üstlenmeye başlamıştır. Ancak bu üretim ve satış süreçlerinden çiftçi tamamen dışlanmaktadır. Dolayısıyla ata tohum projelerinin küçük üreticilerin sürdürülebilirliğini olumlu şekilde etkilediğini söylemek oldukça güçtür. İlaveten, devlet kendi çiftçi kayıt sistemine kayıtlı sertifikalı yerli tohumları veya özel şirketlerin ürettiği ithal tohumları kullanan çiftçiyi desteklemeye devam etmektedir. Sonuç olarak tohum sektöründe devletin rolü artmış gözükse de uygulamada olan endüstriyelmiş tohum üretimi ve kullanımını teşvik eden politik uygulamalar halen geçerlidir.

Tarımda üretimi zorlaştıran özelleştirmeye dayalı politikalar, gıda krizi, yerli tohum üretim ve satışını yasaklayan kanun karşısında 2000'li yıllarda alternatif ekolojik gıda ağları ve tohum aktivizmi ortaya çıkmıştır. 2007 yılında Buğday Derneği tarafından kurulan Türkiye Tohum Ağı ve Emanetçiler Derneği'nin kurduğu yerel tohum ambarları tohumları korumayı amaçlayan sivil kuruluşlara örnek olarak verilebilir. Yerel tohumu yasaklayan kanuna karşı tohumların çiftçiler arasında ücretsiz olarak el değiştirmesini sağlayan tohum takas şenlikleri ve tohum bankaları da yükselen tohum aktivizmi hareketinin parçasıdır. İlk kez 2010 yılında İzmir Torbalı'da düzenlenen tohum takas şenlikleri (Arıbal, 2020, s. 123), 2011 yılında Seferihisar'da düzenlenen takas şenliği sonrası ürettiği tohumları çiftçilerle paylaşan Can Yücel Tohum Merkezi (Çelik, 2013, s. 61), Kocaeli Kandıra'da emekli bir öğretmen olan Nardane Kuşçu'nun yerel tohum bankası (Kuşçu, 2020) gıda krizini ve ekolojik tahribatı önlemeyi ve biyo-çeşitliliği korumayı hedefleyen, yerel tohumları saklama ve üretme konusunda yaratılan alternatif üretim ilişkilerine örnek olarak verilebilir.

Sarıyer'deki kooperatif örneğinde de tohum toplamayı reddeden kadınlar bu alternatif yaklaşıma uygun olarak tohumların müşterek oldukları için herkese ait olduğunu ve kimse tarafından özelleştirilemeyeceğini savunmuşlardır. Böylelikle devletin tohumların metalaşmasını savunan politikasına karşı alternatif bir tutum takınmışlardır. Sarıyer'deki kadın kooperatifinde yürütülen proje kapsamında tohum toplamayı reddeden bir ortak, bu görüşü şöyle dile getirmiştir:

"Neden tohum toplamaya gitmek istemedik biliyor musun? Çünkü o Allah'ın dağında yetişen tohumlar herkesin aslında. Şimdi bize ucuza toplatacaklardı onları, sonra da fideleri yetiştirteceklerdi kooperatifin seralarında. Belediye ucuza alıp kâr

edecekti. Şimdi ben neden buna alet olayım ki...Zaten alacağım üç beş kuruş paraydı. Yatmadı kafamıza yani” (Görüşmeci 2).

Eski kooperatif ortağı görüşmeci mülakatta tohumların müşterek olduğunu söylemekte ve proje kapsamında tohumların kent peyzajında kullanılan çiçeklerin üretim maliyetini düşürmek amacıyla bakanlık tarafından özelleştirilip belediyeye satılmasına karşı çıkmaktadır. Ayrıca görüşmeci düşük ücret karşılığında kooperatif ortağı kadınlara tohum toplatılmak istenmesini kadın emeği sömürsünün bir biçimi olarak gördüklerini ve bu yüzden tohum toplamayı reddettiklerini belirtmiştir. Böylelikle bakanlığın söz konusu fidelerin üretim maliyetini düşürmek için tasarladığı projeye karşı çıkmaktadır.

Kooperatif yöneticisi de yapılan mülakatta kadınların tohumlara dair müşterek algılarını doğa-kuyu benzetmesi üzerinden şöyle açıklamıştır

“İnsanın bir işi yapması için inanması, gönül koyması lazım. Burada sorun neydi biliyor musun? Kadınlar tohum toplamak istemediler çünkü inanmadılar. Doğa, hepimizin su içtiği ortak bir kuyuydu onlar için. Şimdi biri çıkıp kuyu benim, benim için çalışın deyince susuz kalacağız diye düşündüler. Ondan inanmadılar, istemediler” (Görüşmeci 9).

Görüşmeci kooperatif ortaklarının neden tohum toplamak istemediklerini açıklarken kadınların; doğal kaynakların, tohumların, özelleştirilmesini ve satışını savunan devlet destekli projenin herkesin faydasına olacağına inanmadıklarını belirtmiştir. Kadınlara göre doğa, herkes tarafından ortak kullanılması gereken bir kuyuydu. Bu müşterek kullanılan ve korunan kuyunun özel mülkiyete dönüştürülmesi ve kadınların düşük ücret ile orada çalıştırılmak istenmesi bu düşünceye ters düşmekteydi. Özelleştirilen doğal kaynakların azalacağına ve kuyudaki suyun biteceğine dair düşünceleri, onların projeye gönüllü katılımını engellemiştir.

Bu noktada kapitalizmde ilk birikim sürecinin sürekliliği ve müşterekler üzerine güncel yazındaki tartışmaları hatırlatmak görüşmecilerin ortakların neden tohum toplamayı reddettiklerine dair yaptıkları açıklamaları yorumlamamız için faydalı olacaktır. *Midnights Kollektifi* (2014) “Yeni Çitlemeler” başlıklı metinde müşterekler kavramının kapitalizm karşıtı toplumsal hareketler çerçevesinde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Yani müşterekler kapitalizmin ötekisi olan toplumsal formasyonlar ve ilişkilidir. Çalışmada müştereklerden faydalanan küçük çiftçi, topraksız kır işçileri gibi grupların toprağın özel mülkiyete dönüşmesi sonucu üretim araçlarından ayrılması süreci olan birikim sürecinin kapitalizmin devamlılığı için gerekli olduğunu vurgulanmıştır. Ortak kullanılan su, mera, dere, orman, tohum gibi varlıklar ve kullanım şekilleri müşterektir. Müşterekler etrafında örülmüş toplumsal ilişkiler kuralsız ilişkiler bütünü değildir. Bu görüşe karşı Gerret Hardin (1968, ss. 1243-1248) *Müştereklerin Trajedisi* isimli kitabında ortak kullanım ilişkileri içinde değerlendirilen müştereklerin irrasyonel ilişkiler olduklarını ileri sürmüştür. Bireyle müşterek arası ilişkilerin saf iktisadi rasyonaliteye dayanması gerektiğini savunan Hardin’e göre özel mülkiyet ilişkileri kaynakların muhafazası için gerekli olan rasyonel ilişki biçimidir. Dolayısıyla müşterekler denen kuralsız ilişkiler bütünü savunmak anlamsızdır.

Bu tartışmalar ışığında eski kooperatif ortağının ve yöneticisinin ifadelerini tekrar yorumlarsak, ortakların tohumları müşterek olarak tanımlayarak ve metalaşmasına karşı çıkararak kapitalizm karşıtı bir söylem benimsediklerini söyleyebiliriz. Ortaklar tohumların özelleşmesine ve ilgili yerel yönetim birimlerinin (İl Tarım ve Orman Bakanlığı ve belediyenin) pahalı ithal tohumlar yerine yerli tohum üretimini, fideye dönüştürülmesini ve fidelerin kent peyzajında kullanılmasını hedefleyen projesine katılmayı reddederek kâra dayalı kapitalist ilişki formasyonlarını reddetmişlerdir. Ayrıca düşük ücret

karşılığı emeklerini satmayarak bireyle müşterek arasında sadece iktisadi rasyonaliteye dayalı ilişki olmayacağını belirtmişlerdir.

Aşağıda detaylı şekilde ele alındığı gibi projeyi yürüten bakanlık çalışanları, kooperatif ortağı kadınlarla tohumlar arasındaki ilişkiyi yorumlarken Hardin'in yaklaşımına uygun olarak tohumların metalaşmasını savunmuşlardır. Metalaşan yerli tohumlar ve ucuz kadın emeğine dayalı fide üretimi ile kentsel peyzajın üretim maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bakanlık çalışanları, kooperatif ortağı kadınların günlük yevmiye ile çalışmalarını kadınların ekonomik özgürleşmesinin anahtarı olarak sunmuşlardır.

3. GÜÇLENDİRME YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE KAMU KURUMLARI VE KADINLAR ARASI İLİŞKİ

Güçlendirme yaklaşımına göre kadınların ücretli işe katılımı, kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesini sağlamaktadır. Kadınları homojen bir grup olarak ele alan bu yaklaşıma göre kalkınma projeleri kapsamında gelişmekte olan ülkelerde yaşayan kadınlara özgü teknoloji transferi, makineleşme, tohum ve gübre dağıtımı gibi uygulamalarla ücretsiz aile emeği ortadan kalkacak ve kırsal kesim kadınlar iş gücü piyasasına eklenenecektir (Ertürk, 2015). Bu yaklaşıma göre kırsal kadınlar, kaynaklara erişim ve bu kaynakların kullanımı konusunda içinde yaşadıkları ekonomik ve sosyal koşullardan bağımsız kararlar alabilen aktörlerdir. Teknolojinin ve yeni tarımsal girdilerin gelişmekte olan ülkelere aktarımı tek yönlü, yansız ve evrensel bir süreçtir (Lylod-Laney ve Kienzle, 1998).

Güçlendirme yaklaşımını benimseyen ilgili bakanlık yetkilileri de tohum toplama projesini daha önce açıkladığı gibi kadınlara ücretli iş olanağı yaratan bir proje olarak sunmuşlardır. Aynı zamanda bu projenin kadınları piyasaya eklemeyerek toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Benzer bir yaklaşımla bakanlık yetkililerinin kadınları toplumsal cinsiyet ilişkilerinden bağımsız, kâr-zarar matrisine göre hareket eden aktörler olarak ele aldıklarını görüyoruz. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şubesi Kooperatifçilik Birimi çalışanı yaptığımız mülakatta kadınların düzenli gelir ve kâr elde edemedikleri için projeye katılmayı reddetmelerini şöyle açıklamıştır:

“Maddi açıdan düşünülüyor tabi ki. Ben nasıl kâr elde ederim... Kâr yoksa, zaten ilgi de yok! İnsanlar belirli miktar bir şeyler kazanmak istiyorlar ama kazanamıyorlar. Kazanamayınca da orada ‘aa bu böyleymiş’ diyerek insanlar kendilerini geri çekmeye başlıyorlar” (Görüşmeci 8).

Bu projenin kadın istihdamını arttırma hedefini ise İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tarımsal Veriler Şube Birimi'nde çalışan Ziraat Yüksek Mühendisi görüşmeci yaptığımız mülakatta şöyle ifade etmiştir:

“Biz onların para kazanmasını istiyoruz. Yani bu işin sürekliliğinin olmasını ve kadınların bu işten bir ekonomik değer sağlamalarını ve sürekli bir iş sahibi olmalarını istiyoruz. Bu talep onlardan gelmedi, biz gittik. Sarıyer İlçe Tarım Müdürlüğü ile biz irtibata geçtik. Biz öğrendik ki büyükşehir belediyesi veya diğer firmalar bazı bitkileri yurt dışından ithal edip peyzajda kullanıyorlarmış. Bu ithal edilen bitkilerin Türkiye’de belirli bölgelerde doğada yetiştiğini tespit ettik. Boş yere neden o kadar parayı ithalata veriyorsunuz? Biz bunları bulalım, bunların tohumlarını bu kadınlar toplasınlar ve yetiştirsinler. Ülkemizde üretimi olsun, peyzajda burada kullanılsın diye düşündük” (Görüşmeci 1).

Projenin bir diğer hedefi de yurt dışından ithal edilen tohumların yerine kadın kooperatifi ortağı kadınların toplayıp, bakanlık tarafından kurulan serada fideye dönüştürdükleri yerli tohumların kent peyzajında kullanılmasıydı. Yerel kaynaklarımızı ekonomik faydaya dönüştürmeyi amaçlayan bu proje ile ithal tohumların alımı için yapılan masrafları azaltmak hedeflenmiştir. Bunun için öncelikle bu tohumların yerine kullanılacak yerli tohumların nerede yetiştiğinin tespit edilmesi gerekmiştir. Bu konuda İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Yalova'da Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü'nde çalışan iki ziraat mühendisi ile irtibata geçmiştir. Çalışma grubu Sarıyer'de Kartal Aydos ormanlarında ve Bursa Uludağ'da yerel tohumların yetiştiğini tespit etmişlerdir. Toplanan tohumların devlet hibesi ile kooperatife yakın özel bir mülk üzerinde kurulmuş serada yetiştirilmesini ve belediyeye satılmasını planlamışlardır.

İl Tarım ve Orman Müdürlükleri ve İl Ticaret Müdürlükleri kadın kooperatiflerinin etkileşim içinde oldukları en önemli kamu kurumlarıdır. Bu kurumlar kadın kooperatiflerine yönelik kapasite geliştirme eğitimleri ve yönetim ve denetleme kurulu üyelerine kooperatif kurma, rekabet, dayanışma ve işletme eğitimleri düzenlemektedirler. Bu eğitim programlarında kooperatifçilik, muhasebe, e-ticaret, girişimcilik gibi üretimden bağımsız konulara veya belli bir ürünün üretilmesine odaklanılmaktadır. Bu eğitim programlarının içeriğinin farklı sektörlerde hizmet veren kadın kooperatiflerinin farklı ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve etkilerinin ölçülebilmesi gerekmektedir. 2019 yılında Bursa ve Bilecik'teki beş kadın kooperatifinin ortakları bu eğitimlere katılımın 35 yaşla sınırlanmasından, eğitimlerin çok uzun sürmesinden, şehrin uzak yerlerinde verilmesinden ve eğitim sonrası üretim ve satış süreçlerinin takibinin yapılmamasından şikâyet etmişlerdir (Kurşuncu ve Yılmaz, 2020, s. 154).

Bu kamu kurumlarının Sarıyer'deki kadın kooperatifi ortakları için düzenledikleri eğitim programına baktığımızda da İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü çalışanlarının eğitim programlarının Sarıyer'de düzenlenmesinden şikayetçi olduklarını görüyoruz. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tarımsal Veriler Şube Birimi'nde çalışan Ziraat Yüksek Mühendisi yaptığımız mülakatta büyük şehre özgü olan ulaşım sorununun düzenli aralıklarla saha ziyaretleri yapılmasını ve eğitim programları düzenlenmesini engellediğini belirtmiştir:

“İstanbul'da bu işler çok zor oluyor. Biz buradan kalkıp gününbirlik Sarıyer'e gidiyoruz. Ateş almaya gitmiş gibi, gidiyorsun hemen paldır küldür eğitimi veriyorsun. Trafik sıkışıklığı var, evimize geri dönelim diye hemen ayrılıyorsun. Ulaşım sorunu İstanbul'un her kesiminde olduğu gibi bize de yansıyor tabii” (Görüşmeci 1).

Ayrıca verilen eğitimin içeriği kadın kooperatifinin talep ve ihtiyaçlarına göre değil, projenin ihtiyacına göre belirlenmiştir. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü yetkilileri, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde çalışan bir peyzaj mimarıyla birlikte düzenledikleri uygulamalı eğitim programında tohumların toplanması, ayıklanması, çimlendirilmesi aşamalarına ilişkin teknik bilgileri kadınlara aktarmışlardır. Projede eğitim programlarında aktif olarak görev almış Atatürk Bahçe Kültürleri Merkezi Araştırma Enstitüsü'nde çalışan Ziraat Yüksek Mühendisi görüşmecinin ifade ettiği gibi kadınlara yönelik tohumları tanıtan, ekim ve çimlendirme teknikleri, toprak koşulları, sıcaklık isteği ve sulama hakkında bilgiler içeren broşürler hazırlanmıştır (Görüşmeci 3). Proje kapsamında düzenlenen eğitim programlarını uygulayanlar tohum toplama ve yetiştirmeye ilişkin teknik bilgilerini kadınlara aktardıktan sonra tüm üretim sürecinin kontrol ve takibinin sorumluluğunu kadınlara yüklemişlerdir.

Sonuçta eğitime katılan 30 kadından hiçbiri İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün temin ettiği ilk tohumlar için sera içinde toprağı hazırlama, ekim ve sulama işlerini yapmak istememiştir.

Görüşülen kamu çalışanlarına göre bu durum kadınların rasyonel karar alamamalarından kaynaklanıyordu. Kooperatif ortağı kadınlara bir iş imkânı sunulmuştu ancak kadınlar bu imkânı değerlendirememişlerdi. Temmuz ayında toplanan tohumların, sonbaharda kurutulması, temizlenmesi ve Mart ayında dikimi ve çimlendirilip fideye dönüşmesi, ilaçlanması ve paketlenmesi yaklaşık altı aylık bir çalışma sürecini kapsamaktaydı. Proje planına göre bu üretim süreçlerinin hiçbirinde kadınlara bir ödeme yapılmayacaktı. Ancak fidelerin belediyeye kooperatif üzerinden satılması sonrasında kadınlara kooperatif tarafından emeklerinin karşılığı belirli bir ücret ödeneceği belirtilmiştir. Kadınlar yılın büyük bir kısmında ücretsiz çalışmayı gerektiren bu koşulları kabul etmemişlerdir. Ayrıca kooperatif, seranın kurulu olduğu arazi için özel mülk sahibine her ay 7000 TL kira ödemek zorunda kalmıştır. İlgili bakanlık sadece serayı kurmuş ancak üretimin sürekliliğini sağlamak için kooperatife kira yardımında bulunmayı gerekli görmemiştir (Görüşmeci 1). Dolayısıyla kamu kurumunun kadın kooperatifini kendini sürdürmesi gereken bir işletme olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Bölümün başında açıklanan güçlendirme yaklaşıma yönelik en önemli eleştirilerden biri kalkınma projelerinin etkilerinin evrensel olmadığı ve ücretli iş gücüne katılımın kadını her zaman özgürleştirmediği savıdır. Keşisimsel bir perspektiften değerlendirildiğinde kadınların mensup olduğu sınıf, yaş, medeni durum, ırk gibi değişkenler projelerin uygulamalarını doğrudan etkilemektedir. Kadınların deneyimlerinin bağlamsallığına, mekansallığına ve çeşitliliğine vurgu yapılmalıdır. Bu perspektif toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, beklenti ve normların ve sınıfsal ilişkilerin kırsal kesim kadınının zaman kullanımını, kaynaklara, teknolojiye erişim ve kullanımını, sorumluluklarını ve yaptığı işleri nasıl etkilediğini açıklamamızı sağlayacaktır (Yücel, 2016; Aguilar, 2018). Dolayısıyla bu yaklaşım kadınları içinde yaşadıkları toplumsal ilişkilerden bağımsız kazanç peşinde koşan ekonomik aktörler olarak ele alan güçlendirme yaklaşımına karşı çıkmaktadır.

Benzer eleştirileri bakanlık yetkililerinin benimsedikleri ekonomik güçlendirme yaklaşımının kritiği için de kullanabiliriz. Yetkililere göre kadınların bu olumsuz koşullar altında çalışmayı reddetmeleri akılcı bir karar değildi, çünkü proje onlara yeni istihdam olanakları yaratmayı hedefliyordu. Aynı zamanda projeyi yürüten yetkililere göre toplumsal yeniden üretim emeğinin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadın emeği üzerinde hiçbir etkisi yoktu. Oysa bakım emeği ve toplumsal cinsiyete dayalı normlar ve beklentiler kadınların emekleri ile olan ilişkilerini ve tohum toplama kararlarını doğrudan etkilemiştir.

4. TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİNİN TOHUM TOPLAMA KARARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Melda Yaman'a (2020, ss. 27-29) göre Türkiye'de pek çok kadın kooperatifi doğal kadın işi olarak görülen gıda ve el işi gibi yeniden üretim alanlarında faaliyet göstermekte ve eşitsiz ilişkiler bu oluşumlarda yeniden üretilmektedir. Tarım alanında faaliyet gösteren kadın kooperatiflerine ilişkin sınırlı sayıdaki çalışmada toplumsal cinsiyet rollerinin, kooperatiflerin kuruluş ve işleyişi üzerindeki etkileri incelenmiştir. 2019 yılında Bursa ve Bilecik'te gıda üretimi yapan kadın kooperatiflerinde, erkeklerin evdeki bakım ve ev işlerini aksatmamak koşulu ile kadınlara kooperatiflerde çalışma izni verdikleri tespit edilmiştir (Kurşuncu ve Yılmaz, 2020, s. 163). Bir başka örnekte, 2013 yılında Tatvan'da Kavar Kooperatifi'nde kadınların tarımsal üretimde aktif olarak çalışmalarına rağmen kooperatifte üretime karar verme ve pazarlama gibi işlerin erkekler tarafından yürütüldüğü ve üretimden elde edilen gelirin erkek elinde toplandığı gösterilmiştir (Okur, 2020, ss. 257-261).

Benzer şekilde Ankara'da pekmez ve portakal reçeli üretimi yapan bir kadın kooperatifinde yönetici ile yaptığım mülakatta kuruluş aşamasında erkeklerin evdeki işleri aksatacakları için pek çok kadına kooperatif üyeliği için izin vermediği anlatılmıştı (Görüşmeci 5). Dolayısıyla ev-iş rol çatışmasının, kadının çalışmasına dair algıların ve hane içindeki iş bölümünün kadın örgütlenmesini

etkilediğini söyleyebiliriz. Kadınların öncelikli görevlerine dair algı, özellikle genç olanların kooperatifte aktif olarak çalışmasını da engellemektedir. Düzce’de ağaç fidanı üreten başka bir kadın kooperatifinin genç bir yöneticisi ev işlerine ve çocuk bakımına yeterince vakit ayıramadığı için sürekli kayıncı tarafından eleştirildiğini ve bu yüzden eğitim programlarına katılmadığını anlatmıştı (Görüşmeci 6). Antalya’da kinoa bitkisi ve kinoalı mamuller üreten başka bir kadın kooperatifi yöneticisi ise yaptığımız mülakatta kendisi cesaret, özgüven gibi erkeksi özelliklere sahip olduğu için erkeklerin eşlerinin kooperatifte çalışmalarına izin verdiklerini belirtmişti (Görüşmeci 7). Bu örnekler bize toplumsal cinsiyet ilişkileri kadın emeğinin kooperatiflerde örgütlenmesini etkilediğini göstermektedir.

Benzer şekilde toplumsal cinsiyete dayalı norm ve beklentiler kadınların tohum toplama projesine aktif katılmalarını engellemiştir. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şubesi Kooperatifçilik Birimi yetkilisi bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“İlk aşama tohum toplanmasıydı. Tohumların yerlerini de tespit ettik. Tohum toplama süreci biraz meşakkatli. Ona katılımcı olarak hadi gelin gidiyoruz. Bizim evde başka işimiz var, eşim kızdı gibi bahanelerle bizi ekarte etmeye çalıştılar. Daha doğrusu gelemediler. Gelmek istiyorlardı ama gelemediler. 30 kişiden 3-4 kişi geldi” (Görüşmeci 4).

Proje kapsamında ilgili birimin yetkilileri İstanbul Pendik’te Aydos Ormanları’nda tohum toplamak için kadınları kamuya ait servis aracı ile birkaç kez evlerinden almışlar ve evlerine geri bırakmışlardır. Kooperatif ortaklarının büyük çoğunluğu eşleri izin vermediği için bu günübürlük tohum toplama turlarına katılamayacaklarını belirtmişlerdir. Bakanlık yetkilileri Bursa Uludağ’a tohum toplamak için konaklamalı tur düzenlemeye karar verince günübürlük turlara katılan çok az sayıdaki kadın da eşlerinin uzak ve konaklamalı turlara katılmalarına izin vermedikleri gerekçesiyle projeden çekildiklerini bildirmişlerdir.

İkinci olarak kadınların toplumsal yeniden üretim emeğiyle üretim sürecine sundukları katkının bilincinde oldukları ve tohum toplamayı ekstra bir iş olarak gördükleri için tohum toplamayı reddetmişlerdir:

“Zaten tüm ev işi, yemek, ütü, çamaşır, temizlik, çocukların bakımı her şey bizim üstümüzde. Bu işler yapılmazsa beyler nasıl işe giderler? Birinin bu işleri yapması lazım. Evde bu kadar iş varken, ben nasıl tohum toplamaya giderdim? Nasıl akşama kadar çalışırdım? Bu işler sırtımdaki yükü arttırırdı sadece. Evde çektiğimiz yetmiyor, bir de kooperatifte çekmeye devam edecektik. Üstelik sürekli para da kazanamayacaktık. Kazansak da erkeklerden daha düşük ödeyeceklerdi. Biz işi yapmayınca komşu köylerden günlük 100 TL’ye adam kiraladılar tohum toplamak için. Bize ise 50 TL teklif etmişlerdi” (Görüşmeci 2).

Eski kooperatif ortağı çocuk bakımı ve ev işlerini kapsayan ücretsiz ev içi emeğin kapitalist üretim ilişkilerine içkin olduğunu belirtmiştir. Bu emeğin sadece hane içinde tüketim için kullanım değeri üretmediğini, artı-değerin kaynağı olan emek gücünü ürettiğini ifade etmiştir. Diğer bir deyişle ev içi üretim emek gücünün yeniden üretimi için gereklidir çünkü işverenin çalışan erkeklere emek gücünün değerinin altında bir ücret ödenmesini kolaylaştırarak kapitalist sistemin sürmesini sağlar. Dolayısıyla ev içi emek bir değer üretir. Kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyetçi iş bölümünde ev işi ve çocuk bakımı kadının görevidir ve bu sayede erkekler ücretli emek yolu ile kapitalist üretime katılabilmektedirler. Bu iş bölümü ve ücretsiz bakım emeği sayesinde erkeklerin emek gücünün yeniden üretimi gerçekleşmektedir.

Literatürde patriyarka ve kapitalizm arasındaki ilişkinin nasıl ele alınması gerektiğine dair yapılan tartışmalar görüşmecinin kendi emeği ile kurduğu ilişkiyi yorumlamamız için faydalı olabilir. İkisini birbirinden bağımsız iki sistem olarak ele almak yerine birbirini belirli tarihsel bağlamlarda nasıl karşılıklı olarak kurduklarını düşünmek faydalı olacaktır (Acar Savran, 2018; Acar Savran, 2021). Kapitalist sistem içerisinde kadın emeği üzerinde pek çok farklı ataerkil denetim ve tahakküm mekanizması işlemektedir. Kadın emeğini ücretsiz ve değersiz yeniden üretim emeği ile ilişkilendirerek ve kadınları düşük ücretli ve güvencesiz işlere muhtaç eden emek gücü piyasası pek çok cinsiyetçi önyargıya göre işlemektedir. Kadınların ücretsiz yeniden üretim emeği, emek gücünün maliyetini düşüren sermaye dışı bir girdi işlevi görmektedir. Dolayısıyla Heidi Hartmann'ın (1979) ileri sürdüğü gibi patriyarka ile üretim ilişkilerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Erkekler kadın emeğini sömürme fırsatı sunan cinsiyetçi iş bölümü patriyarkanın maddi temelini oluşturmaktadır. Sonuç olarak patriyarka tarihler-üstü evrensel bir sistem değildir ve kapitalizmden kurtulmadan patriyarkanın ortadan kalkması mümkün değildir.

Ayrıca kooperatif ortağı kadınlar için tohum toplamak kadın emeği üzerindeki ataerkil kontrol mekanizmalarını çözmeyecek ve kadınların hane dışına çıkıp çalışarak ekonomik özgürlüklerini kazanmalarına ve güçlenmelerine yol açmayacaktır. Kadınlar için tohum toplamak ve kooperatifin serasında bu tohumları fideye dönüştürmek iş yüklerinin artması anlamına geliyordu. Üstelik kadınlar iş gücü piyasasında emeklerini tohum toplamak için sattıklarında ayrımcılıkla karşılaşmaya devam edeceklerini ve erkeklerden daha düşük ücret alacaklarını biliyorlardı. Nitekim projenin devamı için Tarım ve Orman Bakanlığı'nın kadınlara teklif ettiği günlük ücret 50 TL iken, erkekler için teklif edilen ücret bu ücretin iki katı idi. Proje faaliyetlerini kamu kurumları kadın kooperatifi ortaklarının talep ve beklentilerini hesaba katmadan yürüttükleri için düşük ücret ve tohum toplamanın ekstra iş yükü olarak görülmesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak toplumsal cinsiyete ilişkin beklentiler kadın emeğinin kullanım biçimlerini ve kadınların tohum toplama kararlarını doğrudan etkilemiştir. Kadınları ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutan cinsiyetçi iş bölümü içerisinde kadınlar, eşlerinin iş piyasasına aktif katılımı ve emek gücünün yeniden üretimi için gereken sermayeye sübvansiyon sağlamışlardır. Bu yüzden tohum toplama ve serada çalışma onlar için özgürleşme ve hane içi ataerkil ilişkilerin yapı bozuma uğraması anlamına gelmemiştir. Tohum toplama kadınlar için çifte iş yükü anlamına geldiği için projede yer almak istememişlerdir. İkinci olarak toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar sonucu kadınlara kamu kurumu tarafından erkeklerle kıyasla daha az ücret önerilmiştir. Böylelikle iş piyasasında kadınlara daha düşük ücret verilmesini meşru gören erkek egemen ideolojinin farkında olan kadınlar yevmiyeli işçi olarak emeklerini satmayı reddetmişlerdir. Ayrıca hane içindeki ataerkil ilişkiler kadınların evden uzak yerlerde düzenlenen gününbirlik veya konaklamalı tohum toplama turlarına katılmalarını engellemiştir. Eşleri kadınların bu turlara katılmalarını uygun görmemişler ve rıza göstermemişlerdir.

SONUÇ

Kadınların doğaya yakın oldukları için tohum topladıklarını ileri süren tohum toplayan kadınlar söylemi, kadınların tohum toplama eylemlerinin patriyarkal toplumsal düzenle olan ilişkisini göz ardı etmektedir. Alternatif yaklaşım ise bu eylemleri toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü ve bakım emeği kavramı ile açıklamaktadır. Ancak bu yaklaşım ataerkiyi tarih dışı bir yapı olarak ele almakta ve bu yapı ile üretim ilişkileri arasındaki girift ilişkileri göz ardı etmektedir. Tohum toplamanın kadınların üretim ilişkileri içindeki konumunu değiştirdiğini savunan diğer çalışmalar ise toplumsal cinsiyete dayalı norm ve beklentilerin ve yeniden üretim emeğinin değişen konumları üzerindeki etkisini göz ardı etmektedir.

Bu makalede 2017 yılında İstanbul’da bir kadın kooperatifinin ortaklarına yerli bitki tohumlarını toplatmayı ve kent peyzajında kullanmak için fide üretilmesini hedefleyen devlet projesinin neden başarısızlıkla sonuçlandığı incelenmiştir. Tohum toplamayı reddeden kadınların kararları makro tohum politikaları, bakanlık yetkililerinin kadın emeğine ve kapitalizme dair yaklaşımları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden değerlendirilmiştir. Böylelikle üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin kadınların emeklerinin kullanımına dair verdikleri karar üzerindeki etkileri gösterilerek literatürdeki çalışmaların ötesine geçilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle 2018 yılından beri yerli tohum kullanımını ve satışını yasaklayan ve özel şirketlerin tohum sektöründeki kontrolünü düzenleyen makro politikalardan yerli tohumların devlet eliyle toplanması, kamuya ait işletmelerde çoğaltılması ve kooperatif marketlerde satışını destekleyen politikalara geçilmiştir. Ayrıca sertifikalı yerli tohum kullanımını destekleyen politik uygulamalar devam etmektedir. Bu politikalarla devletin tohum sektöründeki rolü artmış olsa da üretici, üretim ve satış süreçlerinin dışında bırakılarak tohumlar metalaşmakta ve endüstriyelmiş tohum kullanımı teşvik edilmeye devam etmektedir. Bu makalede ele alınan projeyi hedefleri kapsamında değerlendirdiğimizde makro politikalarla uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Pahalı ithal tohumlar yerine yerli tohum üretimini ve bu tohumlardan üretilen fidelerin belediye tarafından kent peyzajında kullanılmasını hedefleyen proje ile çiçeklerin üretim maliyetinin düşürülmesi planlanmıştır. Böylelikle proje ile makro politikalara uygun olarak yerli tohumların metalaştırıldığını ve tohumlar üzerindeki devlet kontrolünün arttığını söyleyebiliriz.

Makro politik yaklaşımına uygun olarak projeyi yürüten bakanlık yetkilileri metalaşan yerli tohumlar ve ucuz kadın emeğine dayalı fide üretimi ile kentsel peyzajın üretim maliyetlerinin düşürülmesini hedeflemişlerdir. Ayrıca kooperatif ortağı kadınların geçici süre günlük yevmiye ile çalışmasını kadınların ekonomik özgürleşmesinin anahtarı olarak sunmuşlardır. Yetkililere göre kadınların kendilerine yeni istihdam olanakları sunan bu projeyi reddetmeleri akılcı değildi çünkü onlar için kadınlar, içinde yaşadıkları ekonomik ve sosyal koşullardan bağımsız olarak hareket eden aktörlerdi. Dolayısıyla onları iş piyasasına eklemeyi amaçlayan proje onların ekonomik güçlenmesini sağlayacaktı. Oysa kadınlar kâr maksimizasyonunu hedefleyen kapitalist üretim ilişkileri içinde yer almayı reddetmişler ve tohumları müşterek olarak tanımlamışlardır. Ayrıca emek piyasasında emeklerini düşük ücretle satmayı reddederek kadın ve tohum arasında iktisadi rasyonaliteye dayalı ilişki biçiminin tek ilişki biçimi olmadığını göstermişlerdir. İlaveten, proje kapsamında devlet desteği ile kurulan seranın kira masrafı kooperatife yüklemiş ve tohum toplama, kurutma, temizleme, fideye dönüştürme ve fideleri saksılara yerleştirme gibi yılın büyük kısmını kapsayan üretim süreçleri boyunca kadınların emeğinin ücretsiz kullanımı planlanmıştır. Ancak fideler belediyeye satıldıktan sonra satıştan elde edilen gelirin bir kısmının kadınlara paylaşılacağı belirtilmiştir. Kadın emeği sömürsüne dayalı bu planlama yüzünden de kadınlar projede yer almak istememişlerdir.

Son olarak toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve beklentiler kadınların projeye katılmama kararlarını etkilemiştir. Yeniden üretim emeği ile üretim emeği arasındaki ilişkiler kapsamında bu iş bölümünü iki açıdan değerlendirebiliriz. Birincisi, bu iş bölümü içerisinde ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu olan kadınlar için tohum toplama ve serada çalışma ekstra iş yükü anlamına geldiği için projede yer almak istememişlerdir. Ayrıca cinsiyetçi ön yargı ile kamu kurumu yetkilileri projenin devamlılığı açısından tohum toplama için erkeklere daha fazla ücret teklif etmişlerdir ve kadınlar emeklerini düşük ücretle satarak üretim ilişkilerine katılmayı reddetmişlerdir. Ayrıca erkek egemen ideolojinin parçası olarak eşleri kadınların evden uzak yerlerde tohum toplamalarına izin vermemişlerdir.

Bu makalenin Türkiye’de makro tohum politikalarının kadın emeği üzerindeki etkilerini üretim ve yeniden üretim ilişkilerini göz önünde tutarak değerlendirecek yeni çalışmalara yol göstereceği umulmaktadır. Makro tohum politikalarının yerel düzeydeki uygulamalarını ve bu uygulamaların kadın emeği üzerindeki etkilerini toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirecek çalışmalar kadın ve doğa arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını anlamamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G. (2018). *Feminizm Yazıları: Kuramdan Politikaya*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Aguilar, D. (2018). Kesişimsellik. (der.) Mojab, S. *Marksizm ve Feminizm içinde* (ss.255-278). İstanbul: Yordam Kitap.
- Acar Savran, G. (2021). Patriyarka üzerine kısa not. *Praksis*, 57, 57-61.
- Arıbal, B. (2020). Tohumları Koruyan Kadınlar Söyleminin Düşündürdükleri: Ekolojik Gıda Hareketinde Özcülük ve Bakım Emeğinin Eşitsiz Bölüşümü. (der.) Işıl, Ö. ve Değirmenci, S. *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor* içinde (ss.169-196). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Büke, A. ve Eren, Z. C. (2016). Sen Aklını Mu Yedun Çocuk? Neoliberalizm, Değersizleşme ve HES Karşıtı Hareketler: Fındıklı Direnişi Örneği. (der.) Aksu, C., Erensü, S. ve Evren, E. *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler* içinde (ss.313-339). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Z. (2013). Tarımsal biyoçeşitliliğin korunmasında yerel tohum bankalarının rolü üzerine bir araştırma: Karaot Köyü Tohum Derneği ve Yöresi Derneği. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Değirmenci, E. (2021). Agroekoloji ve Toplumsal Cinsiyet. (der.) T. Özkaya, M. Y. Yıldız, F. Özden, ve U. Kocagöz. *Agroekoloji Başka Bir Tarım Mümkün* içinde (ss.277-288). İstanbul, Metis Yayınları.
- Değirmenci, E. (2020). Doğa ve kadına tecavüz. <https://www.sivilsayfalar.org/2020/08/20/kadina-ve-dogaya-tecavuz/> Erişim tarihi: 03.06.2022
- Delaney, C. (2018). *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertuğ, F. (2003). Gendering the Tradition of Plant Gathering in Central Anatolia (Turkey). (der.) Howard, P.L. *Women and Plants: Gender Relations in Biodiversity Management and Conservation* içinde (ss.183-196). London: Zed Books.
- Ertürk, Y. (2015). Doğu Anadolu’da modernleşme ve kırsal kadın. (der.) Tekeli, Ş. *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (ss.177-187). İstanbul: İletişim.
- Göker, G. (2019). Uygarlığın Tohumu Köylü Kadının Sandığında. (der.) E. Değirmenci (ss.99-111) *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar* içinde. İstanbul: KADAV.
- Görüşmeci 1. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tarımsal Veriler Şube Birimi, Ziraat Yüksek Mühendisi. İstanbul: 05.03.2020.
- Görüşmeci 2. Sarıyer Kadın Kooperatifi Eski Ortağı. İstanbul: 24.07.2020.
- Görüşmeci 3. Atatürk Bahçe Kültürleri Merkezi Araştırma Enstitüsü Çalışanı. Yalova: 26.02.2020.
- Görüşmeci 4. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şubesi, Kooperatifçilik Birimi. İstanbul: 05.03.2020.
- Görüşmeci 5. Ankara’da Kadın Kooperatifi Yöneticisi. Ankara: 05.02.2020.
- Görüşmeci 6. Düzce’de Kadın Kooperatifi Yöneticisi. İstanbul: 08.05.2020.
- Görüşmeci 7. Antalya’da Kadın Kooperatifi Yöneticisi. İstanbul: 24.04.2020.
- Görüşmeci 8. İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme Şubesi, Kooperatifçilik Birimi. İstanbul: 05.03.2020.
- Görüşmeci 9. Sarıyer Kadın Kooperatifi Yöneticisi. İstanbul: 13.03.2020.

- Gürel, B. (2015). Türkiye’de kırdaki sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimi. (der.) Savran, S., Tanyılmaz, K. ve Tonak, A. *Marksizm ve Sınıflar: Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri* içinde (ss.303-386). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of commons. *Science*, 162 (3859), 1243-1248.
- Heidi, Hartmann. (1979). The unhappy marriage of Marxism and Feminism: Towards a more progressive union. *Capital and Class*, 3 (2), 1-33.
- Işıl, Ö. ve Ö. Aslan. (2014). Kadınlığın su hali: HES direnişlerindeki Karadenizli kadın temsilleri üzerine bir deneme. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 22, 40-48.
- İlkkaracan, İ. ve Tunalı, İ. (2010). Agricultural transformation and the rural labor market in Turkey. (der.) Karapınar B., Adaman F. ve Ozertan, G. *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture: Beyond the World Bank’s Strategy* içinde (ss. 103–149). New York: Nova Science Publishers.
- İstanbul İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (2018). İstanbul İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünce uygulanmış ve 2017 yılı sonu itibarıyla bitmiş olan eğitim ve yayım projelerine ait bilgi ve iletişim formu. <https://www.tarimorman.gov.tr/EYYDB/Menu/17/Egitim-Ve-Yayim-Projeleri> Erişim tarihi: 05.05.2020
- Jackson, C. (1993). Women/Nature or gender/history? A critique of ecofeminist “development”. *Journal of Peasant Studies*, 20 (3), 389–418.
- Kavak, S. (2016). Syrian refugees in seasonal agricultural work: a case of adverse incorporation in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, (54), 33-53.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2014). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurşuncu H. ve Yılmaz, S. (2020). Gıda üretiminde kadın emeği: Kadın Dernekleri ve Kadın Kooperatifleri. (der.) Işıl, Ö. ve Değirmenci, S. *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler* içinde (ss.143-169). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Kuşçu, N. (2020). Çocukluğundan beri topladığı yerli tohumları gelecek nesiller için saklıyor. Erişim: https://www.youtube.com/watch?v=Uj6_mpywiyl
- Leach, M., Metha, L. ve Prabhakaran, P. (2016). Sustainable development: A gendered pathways approach. (der.) Leach, M. *Gender Equality and Sustainable Development* içinde (ss.1-34) London: Routledge.
- Lylod-Laney, M. ve Kienzle, J. (1998). Making each and every farmer count: Gender and participation in agricultural engineering projects. (der.) Everts, S. *Gender and Technology: Empowering Women and Engendering Development* içinde. NY: Zed Books.
- Midnights Kollektifi (2014). Yeni çitlemeler. (der.) Göztepe, Ö. *Sermayenin Kaldıracağı* içinde (ss.277-298). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Nizam, D. ve Yenal, Z. (2020). Seed politics in Turkey: the awakening of landrace wheat and its prospects. *The Journal of Peasant Studies*, 47 (4), 1-26.
- Oakley, E. ve Momsen, J. H. (2007). Women and seed management: a study of two villages in Bangladesh. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 28 (1), 90-106.
- OECD. (2008). *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*. Paris: OECD Publishing.

- Okur, R.E. (2020). Kırsal kalkınma projesinde kadının katılımcılığı: Kavar Havzası deneyimi. (der.) Işıl, Ö. ve Değirmenci, S. *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler* içinde (ss.235-269). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Öztürk, M. (2012). *Agriculture, Peasantry and Poverty in Turkey in the Neo-liberal Age*. NY: Wageningen Academic Publishers.
- Pelek, D. (2020). Ethnic residential segregation among seasonal migrant workers: from temporary tents to new rural ghettos in Southern Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, (47), 1-24.
- Puskur, R. (2021). Toward seed systems that bring benefits and empowerment for women. CGIAR GENDER PLATFORM evidence explainer. Nairobi, Kenya: CGIAR GENDER Platform. <https://hdl.handle.net/10568/114803>. Erişim tarihi: 13.06.2022
- Sahoo, L., Chakradhar, P., Arya, M. P.S., Prusty, M., Sahoo A. ve Sahoo, M. (2018). Gender roles in seed storage and management. *International Journal of Science, Environment and Technology*, 7 (1), 219 – 224.
- Shiva, V. (1995). *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*. London: Zed Books.
- Soner, S. (2022). Ata Tohum Vakfı Kurucusu Cem Seymen: Türkiye'nin baştan bir tarım politikası yapması lazım; yabancı şirketler ülkeden çıkarılmalı, işgal altındayız. T24. Erişim: <https://t24.com.tr/haber/ata-tohum-vakfi-kurucusu-cem-seymen-turkiye-nin-bastan-bir-tarim-politikasi-yapmasi-lazim-yabanci-sirketler-ulkeden-cikarilmali-isgal-altindayiz,1040138>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022a). Çiftçilere ödenecek tarımsal destekler belli oldu. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/5134/Ciftcilere-Odenecek-Tarimsal-Destekler-Belli-Oldu>. Erişim tarihi: 05.04.2022
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022b). Mirasımız yerel tohum projesi tanıtım toplantısı. <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?Sayfald=57> Erişim tarihi: 10.04.2022
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022c). Mirasımız yerel tohum projesi üretim ve tanımlama işlemleri. <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?Sayfald=57> Erişim tarihi: 12.06.2022
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022d). Yerel tohum buluşmaları. <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?Sayfald=57>. Erişim tarihi: 15.06.2022
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019) Yerel çeşitlerin kayıt altına alınması, üretilmesi ve pazarlanmasına dair yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190903-1.htm> Erişim: 20.09.2022
- Yaman, M. (2020). Kooperatifler ve dayanışma ekonomileri: Ataerkil ilişkilere alternatif mi? (der.) Işıl, Ö. ve Değirmenci, S. *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler* içinde (ss. 13-37). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Yavuz, Ş. ve Şendeniz, Ö. (2013). HES direnişlerinde kadınların deneyimleri: Fındıklı örneği. *Fe Dergi*, 5 (1), 43-58.
- Yıldırım, A.E. (2018). 2018'de tarıma yön verecek 5 yeni uygulama. <https://www.dunya.com/ekonomi/2018de-tarima-yon-verecek-5-yeni-uygulama-haberi-395300> Erişim tarihi: 14.05.2022
- Yücel, Y. (2016). Ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet. (der.) Saygılıgil, F. *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (ss.83-101). İstanbul: Dipnot Yayınları.